

DEN LÖWENADLERSKA TENNSAMLINGEN I NORDISKA MUSEET.

Av

SIGURD WALLIN.

Till Nordiska Museet anlände vid slutet av år 1918 en för museets samlingar betydelsefull gåva, i det att då överlämnades den av kammarherren Fred. Löwenadler hopbragta stora samling av svenska tennföremål, vilken ditintills förvarats å hans egendom Smålands Anneberg. Efter kammarherre Löwenadlers död har tennsamlingen av arvingarna överlämnats till museet i enlighet med den avsikt, som ägaren uttryckt i sitt testamente. Att detta överlämnande blivit utfört redan nu utgör en handling av förståelse för museets intressen från arvingarnas sida, varigenom de avstått från en dem tillförsäkrad temporär dispositionsrätt över den ståtliga samlingen. Museets tacksamhetsskuld till donatorns minne förenas därför med erkänsla mot hans arvingar för det sätt, på vilket de generöst fullföljt hans avsikt och därigenom bidragit till det betydelsefulla resultatet av denna donationshandling, genom vilken en för svensk kulturhistoria viktig samling bärgats undan den alltid befintliga faran för skingrande och i god överensstämmelse med sin vetenskapliga betydelse blivit införlivad med landets huvudmuseum för den inhemska kulturens minnen i dess mångskiftande former.

Numerärt är den Löwenadlerska tennsamlingen betydande. Den omfattar mellan 1300 och 1400 föremål och kan utan tvekan räknas bland de största existerande privata samlingarna av svenskt tenn-

hantverk.¹ Redan härigenom och genom att samlingen rymmer ett avsevärt antal fullgoda och representativa föremål av stort intresse, får dess överlämnande till Nordiska Museet karaktäriseras som ett beaktansvärt tillskott till museets tidigare bestånd av tenn från landets olika delar.

Den Löwenadlerska tennsamlingens historia kan sammanfattas i all korthet. Hela samlingen är nämligen hopbragt av ägaren själv stycke för stycke under en följd av år, och uppköpen synas ha skett på alla de olika vägar, vilka pläga erbjuda sig för en samlare, således dels genom antikvitetshandeln i olika orter, dels direkt från privatpersoner, med vilka samlaren kommit i kontakt. Samlingens föremålsbestånd vittnar om, att en icke ringa del av sakerna ha blivit samlade i Småland, väl både direkt från orsbefolkningen och medelbart genom handeln. I tillkomsthänseende kan samlingen därför också karaktäriseras såsom typisk och representativ för en privatsamling. Samlandet av tenn såsom antikviteter, lämpliga som prydnader i ett hem, har av naturliga skäl ej börjat, förrän varan såsom bruksföremål varit i stort sett bortlagd och omodärn så lång tid, att den hunnit återuppträda i den nya klassen av värdering efter den period av förbiseende och underskattning, som följer med överflyglandet från nya konkurrenskraftigare bruksvaror. Efter att tennet från 1800-talets mitt allt mer definitivt utträngts ur den praktiska användningen, har det först under de senast förflutna årtiondena återuppträtt i gunsten under formen av ett värdigt objekt för antikvitetsamlande. Uppskattningen av tennets dekorativa egenskaper har följt parallellt, och som allmän regel har det privata samlandet av tenn skett i syfte att utnyttja denna egenskap för bostadens prydnad. Myntsamlarens intresse att kunna ur sitt väl stängda skåp taga fram till beskådande en fullständig samling av former och präglar har därför i regel ej haft någon direkt motsvarighet vid tennsamlandet i vårt land. Som regel har man eftersträvat en materiell fyllighet snarare än fullständighet i fråga om det historiskt givna formbeståndet. Och framför allt har det hört till undan-

¹ I museets huvudliggare är samlingen införd under inventarienummer 132,769—134,064.

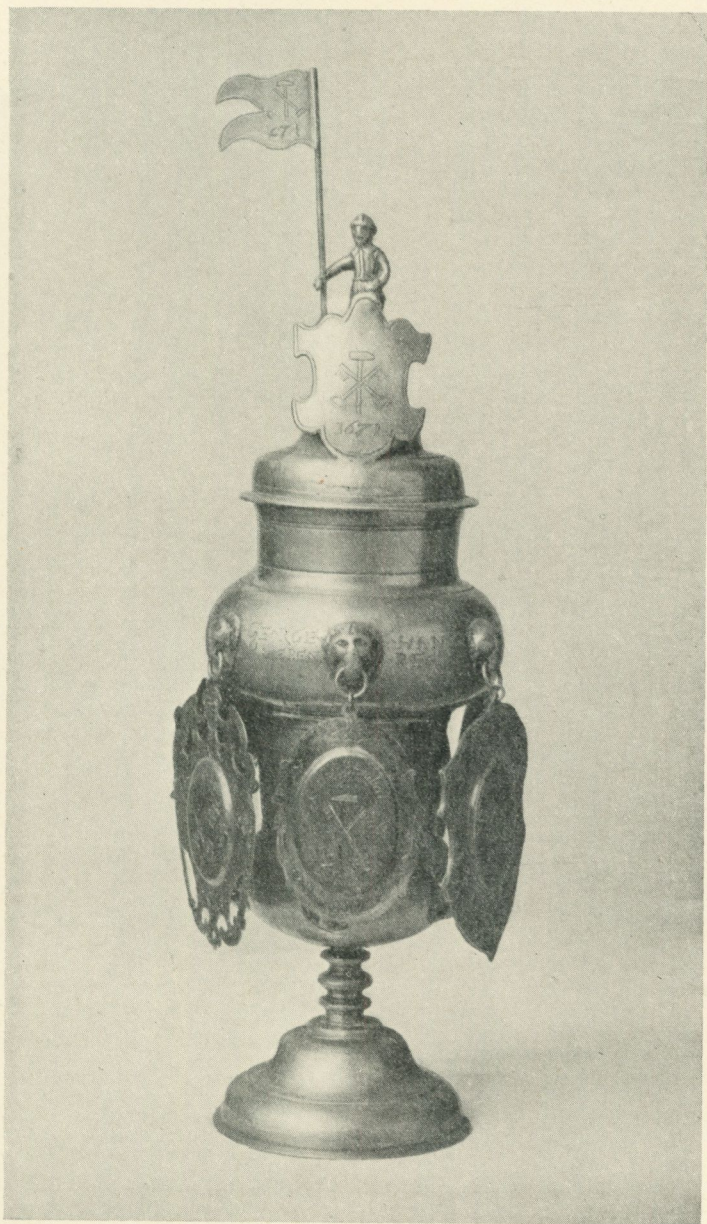

Fig. 1. Välkomma för ett klensmedsämbe, daterad 1671. Höjd 45,3 cm.
Nord. M. 132,820.

tagen att någon av de talrika tennsamlingarna som utgångspunkt för sitt samlande tagit föremålens ursprungsart och tillverkare, något som till stor del förklaras av bristen på bekväm undervisning i tydningen av det svenska tennets utförliga ursprungsbestämning genom stämpling.

Kammarherre Löwenadlers samling kan som sagt betraktas som typisk för svenska tennsamlingar vad samlingsmetod och avsikter beträffar, och den står som ovan antytts i flera avseenden bland de främsta, bl. a. i fråga om mångfalden av föremål och mångfaldigheten av former. Nedan skall jag återkomma till några exempel på vad denna mångfald rymmer, men först en antydning om på vilket sätt en samling av här ifrågavarande art kan främja de vetenskapliga intressen, för vilka en museisamling skapas, samt i vilka avseenden den kan bilda komplettering och kvalitativt tillskott till vad Nordiska Museet förut samlat inom samma område.

Till Nordiska Museet ha tennföremålen kommit på många vägar och under många skilda synpunkter samt under årens lopp till ett ganska respektabelt antal, om allt sammanräknas. Sin samling av svenskt tenn kunde därför museet beteckna som den utan jämförelse största existerande, redan innan den Löwenadlerska samlingen gav ett så betydande tillskott härtill. En grupp av museets tennföremål särskiljer sig genom sin bestämmelse lätt från andra, nämligen skräkärlen, välkommar och andra dryckeskärl, som brukats i hantverksämbetena. Redan genom sina former samt även genom emblem och inskrifter utgöra de en grupp för sig. De från kyrkorna härstammande tennföremålen äro i Nordiska Museet en jämförelsevis nummerfattig grupp, som långt ifrån fylligt representerar den rikedom på former, som det svenska kyrkoinventariet såsom helhet har att uppvisa. Bland museets tennföremål utgöra kyrksakerna i alla händelser en samling formprov från en äldre tid än de ur hemmen kommande kärlen i allmänhet ge, och visa på så sätt i rätt riktning. 1600-talets former för ljusstakar, grötskålar (dopskålar) etc. av tenn lär man nämligen bäst känna genom kyrkornas bevarade minnen. Den stora mängden av hushållskärl av tenn, vilka insamlats till museet mer eller mindre direkt från de hushåll, där de en gång

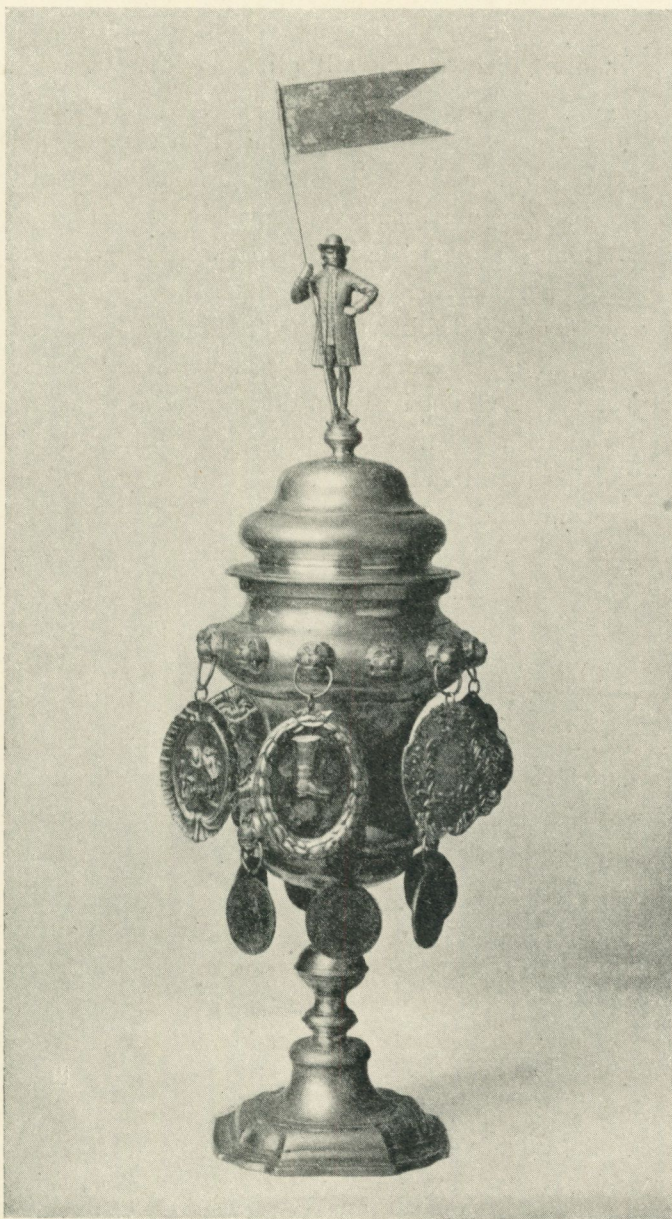

Fig. 2. Välkomma för ett skomakaregesällskap 1735. Av Melchior Beck, Stockholm 1735. Höjd 59,5 cm. Nord. M. 132,819.

gjort tjänst, tillhöra i regel 1700- eller 1800-talet. Bland dessa är framför allt att lägga märke till allt som samlats från allmogen, om vilket man i regel äger goda ursprungsuppgifter. I viss mån gäller detsamma om föremål, som kommit från övriga samhällsklassers hem, om ock här de rörligare ägoförhållandena samt inköpen medelbart genom handeln i många fall utplånat de precisa ursprungsuppgifterna. Man kan emellertid i stort sett betrakta det till ett kulturhistoriskt museum regelrätt insamlade materialet såsom ägande den för vetenskapligt bruk ytterst värdefulla egenskap, den etnografiska bestämningen angående orten och omständigheterna för föremålets användande, vilken i regel saknas inom samlingar, som tillkommit efter andra synpunkter än den etnografiskt vetenskapliga.

Ett annat är förhållandet, om man anlägger synpunkten av föremålens tillverkningshistoria, den hantverkshistoriska sidan, varom tennföremålen i stor utsträckning bära ursprungsuppgifterna med sig i form av stämplrar. En samling, som bildats med denna synpunkt som ögonmärke, borde följaktligen ej inrymma föremål, som antingen aldrig blivit vederbörligen stämplade eller ock genom slitning eller lagning mistat sina märken. En dylik renodlad stämpelsamlings-synpunkt är likaledes mindre vanlig bland våra tennsamlare, för vilka föremålets form och dekorativa användbarhet, stundom också dess raritetsvärde, är det avgörande. Den Löwenadlerska samlingen är stor och fyllig nog för att, utan att ha hopbragts efter någon viss speciell av de här berörda synpunkterna, likväl lämna gott material ur de flesta av dem, den etnografiska dock naturligen endast indirekt och i ringare grad, då ursprungsuppgifter i regel icke medfölja föremålen. Rikedomerna på former blir då det, som först och främst ger samlingen dess värde såsom komplettering av vad museet förut ägde. Detta kommer att visa sig vid den omrangering, som nu företages av tennet i högreståndsavdelningens monterrum, särskilt 1700-talets stilavdelningar. De flesta av de större och bättre numren i den Löwenadlerska samlingen visa sig vid en dylik genomgång vara förvärv, varigenom utställningarnas strängt begränsade grupper av typrepresentanter vinna i kvalitet och i representationsduglighet. Den Löwenadlerska gåvan har härvid hjälpt museet ett

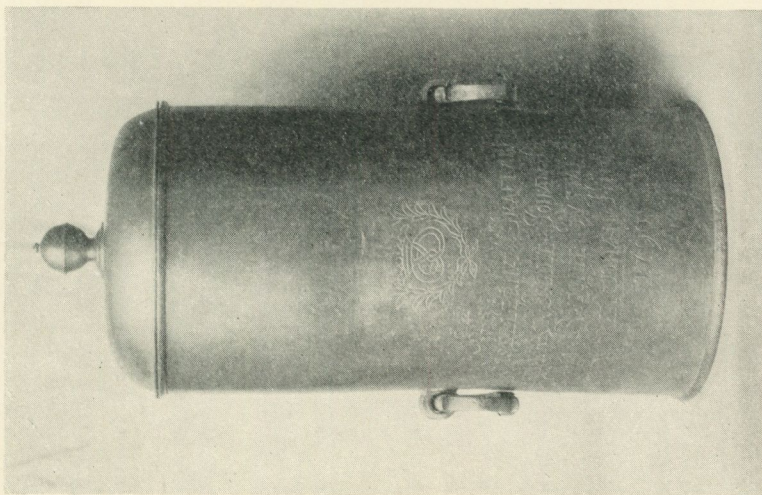

Fig. 3. Cistern, som tillhört ett bagaregesällskap, daterad 1790. Höjd 53,8 cm. Nord. M. 133,083.

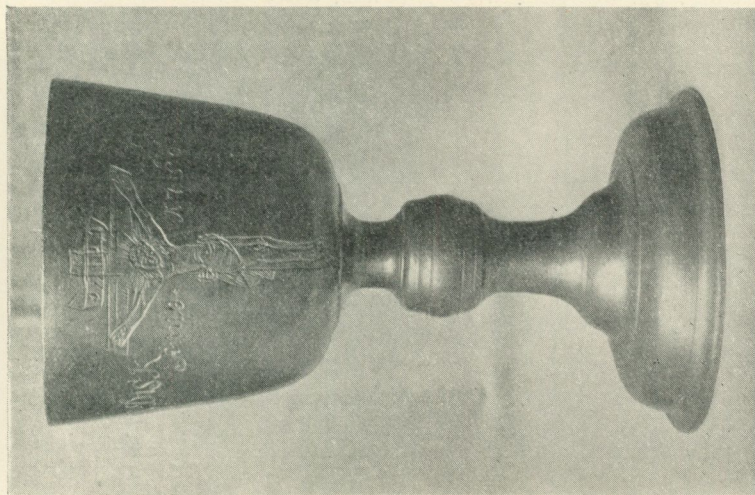

Fig. 4. Kalk, gjord för Hedvig Eleonora församlings fattighus, 1750. Av Carl Sauer d. ä., Stockholm, 1749. Höjd 17,4 cm. Nord. M. 132,825.

gott stycke framåt på detta speciella område. Dock torde ingen förvåna sig, om det samtidigt påpekas, att åtskillig ytterligare komplettering är behövlig, innan man uppnår det eftersträfvansvärda förhållandet, att det på en plats finnes samlad en någorlunda uttömmande provsamling av de former, i vilka tennet uppträtt som hushållsföremål i vårt land. Naturligen är det främst bland de större och dyrbarare föremålen, som luckorna i samlingen äro flest. Dessas förekomst i jämförelsevis få exemplar, deras pris etc. göra dem naturligen mera sällsynta bland förvärven till ett museum, men så länge ännu många dylika pjäser av gammal svensk tillverkning finnas kvar i gamla hem och hos privata samlare, finnes god förhoppning om, att den redan nu fylligaste samlingen skall efter hand komma att uppnå den fullständighet, som åtminstone *en* samling av svenskt tenn borde äga.

Går man nu från formstudiet till att undersöka stämplarnas uppgifter om tillverkningsorter, mästare och datum, fördelar sig samlingen givetvis i ett ännu större antal grupper, och en mångfald föremål av de enklaste och oftast förekommande typerna visa sig kunna ge åtskillig upplysning till yrkets historia här i landet, formernas utbredning i rum och tid samt frågorna om de olika verkstädernas specialisering etc. För ett grundligt studium av tenn-tillverkningen har givetvis varje föremål med bevarad stämpling sin betydelse som statistiskt material, och vid studiet av den Löwenadlerska samlingen har det besannats, att någon utrangering av dubbletter knappast kan ifrågakomma ens i en samling, som är så nummerstark och innehåller så långa sviter av vissa föremålsslag, tallrikar, fat, stop etc., som denna.¹

Samlingens allra flesta föremål äro av svenskt ursprung; endast några få pjäser härstamma från England och Tyskland. Till tiden fördelar sig det svenska materialet så, att endast ett mindre antal nummer tillhöra 1600-talet, under det att huvudmassan kommer på 1700- och 1800-talen. Från yngre Vasatid äro helt naturligt blott

¹ Efter ankomsten till museet undersöktes samlingen ur stämpelsynpunkt av civilingenjör Albert Löfgren, varvid förf. biträdde. På de bestämningar, som därvid gjordes av flertalet föremål, grunda sig alla i denna uppsats meddelade uppgifter om mästare, dateringar o. dyl. Jämför nedan sid. 92.

enstaka föremål; ett något större antal illustrerar den karolinska tidens former. Rokokon däremot är ymnigt och synnerligen vackert företrädd, och såväl 1700-talets senare stilformer som 1800-talets tillverkningar räkna talrika representanter.

Den övervägande delen av samlingen har kunnat bestämmas med hjälp av stämplarna. Blott ett mindre antal föremål sakna dylika eller äro så slitna, att stämplarna ej kunnat tydas. De i samlingen representerade svenska mästarna uppgå till ett antal av omkring 150, fördelade på ett fyrtiotal städer i rikets olika delar. Det ojämförligt största antalet mästare visar naturligen Stockholm — över 40 — under det att landsortsstäderna, som aldrig ägde så många tenngjutareverkstäder, i regel äro företrädda med blott ett mindre antal mästare. De småländska städerna bildo härvidlag undantag. Smålandssamlingen är nämligen synnerligen rikhaltig, rymmande närmare 300 föremål, vilka ganska fylligt representera mästarna i städerna Jönköping, Eksjö, Vimmerby, Västervik, Kalmar och Växjö. Detta förhållande utgör en antydning om, att en stor del av samlingen på Anneberg hopbragts i grannskapet däromkring.

En annan föremålsgrupp av anmärkningsvärd fyllighet utgöra de 132 föremål, som utgått från en och samma verkstad i Hudiksvall, vilken i tur och ordning föreståtts av tre olika mästare: Lars Fredrik Fahlander, Gottlob Fredrik Baumann och Anders Näsman. Bland det stora antalet tallrikar från denna verkstad kan man plocka ihop hela dussin, som samma år gjutits i samma form, enheter alltså av en art, som endast mycket sällan komma oskingrade till ett museum. En hel uppsättning av tennkärl, sådan den under tennets välmaktstid anskaffades till en bosättning, är en sådan enhet, som ett kulturhistoriskt museum framför annat skulle ha behov av, men som väl intet museum i vårt land ännu äger.

Någon närmare redogörelse för föremålen eller översikt över de skilda verkstädernas produkter kan ej rymmas inom ramen för detta meddelande och torde ej håller vara behöflig, då detta material kommer att ingå i den handbok över det svenska tennhantverkets historia, som ingenjör Albert Löfgren inom den närmaste tiden ut-

Fig. 5. Oval terrin med fat. Av Carl Wesman, Stockholm, 1769. Terrinens längd 40 cm., fatets längd 48,1 cm. Nord. M. 133,139.

Fig. 6. Rund terrin. Av Samuel Weigang, Stockholm, 1784. Bredd 37,2 cm. Nord. M. 133,138.

Fig. 7. Oval terrin. Av Melchior Beck, Stockholm, 1746. Längd 38,3 cm.
Nord. M. 133,136.

Fig. 8. Tekanna. Av Johan Sillström, Västervik, 1771. Längd 23 cm.
Nord. M. 133,008.

ger.¹ Såsom några enstaka exempel på den Löwenadlerska samlingens innehåll meddelas emellertid här avbildningar av några föremål, vartill ett par förtydligande notiser här nedan följa.

Till praksakerna av mer individuell betydelse får man räkna tvänne välkommor, behängda med silverplåtar och försedda med inskrifter (fig. 1 och 2). Å ingendera är emellertid angivet, för vilket ämbete eller gesällskap den är tillverkad, och en jämförelse mellan namnen å välkommorna och i motsvarande ämbetens böcker i Nordiska Museets skråarkiv har endast givit negativt resultat. Uppgifter varigenom dessa föremål kunna bestämmas kunna emellertid finnas annorstädes, och för att underlätta en identifiering meddelas här nedan de å välkommorna befintliga inskrifterna.²

Den äldre välkomman (fig. 1) bär årtalet 1671 samt emblem, som antyda att den tillhört kleusmeder eller låssmeder. Å locket är fästad en sköld hållen av en stående man. Å skölden äro ingraverade korslagda nycklar och hammare samt årtalet 1671. Samma märke och årtal äro graverade å en fana, som sköldhållaren bär i högra handen. Å bägarens liv äro graverade följande inskrifter: MARTIN HANTZKA — GEORGE KLIEPEN — HANS REGLIS — Åo. 1671. — GEORGE TARAN — CHRISTIANS KERMAS — GOTERIET VOGT — CHRISTTOE KLEOVAS — CASPÄR HAKATZ — 1671. På bägaren hänga sex silverplåtar med driven och graverad ornering och följande inskrifter jämte emblem, hammare och korslagda nycklar: 1) Ålder Man Oluf NårBy: 1:6:8:6: N:o 1. — 2) Nils Blombeck d: 8 Aug. 1768. (Silverstämplor för L. Boye, Stockholm, 1768.) — 3) Iohan: Wolfert 1755. — 4) S. Celse. 1772. — 5) I. Hamnn. d. 22 Majj Å:o 1732. — 6) Petter: Myrström d: 24. Februari. 1752. Locket har burit stämplor, vilka dock vid en reparation blivit nästan utplånade.

Den andra välkomman (fig. 2) är enligt stämplarna förfärdigad av mästare Melchior Beck i Stockholm år 1735. Å bägarens liv är ingraverat: Detta är Skomakare Gesällernas Wählkomit Förstädare.

¹ ALBERT LÖFGREN, Det svenska tennhantverkets historia, utges genom Nordiska Museet och kommer att omfatta tre delar, varav den första beräknas utkomma inom den närmaste tiden. Beställningskort med meddelande om arbetet åtföljer detta häfte.

² Ifrågavarande skråhandlingar finnas förtecknade av G. UPMARK i Meddelanden om skråafdelningens i Nordiska museet arkiv. (Meddelanden från Nordiska Museet 1901, sid. 256 ff.)

E: Lundberg P: Runqvist. 1735. ålt: Geseln: P: Åman: Å en flagga, som hålles av en på locket stående man, är graverat: ANNO VIVAT 1735. Kring bägaren hänger dels en krans av fem silverplåtar med skomakareemblem å ett par, men utan inskrifter, dels en krans av sex förgyllda specieriksdalrar från konungarna Fredrik I (1735) t. o. m. Karl XIV Johan (1821).

Ännu ett skräföremål finnes i samlingen, ett stort, slätt, cylindriskt kärl med handtag och kupigt lock. (Fig. 3. Hela höjden 53,8 cm.) Å kärlets ena sida är graverad en krönt kringla omgiven av en krans samt därunder följande inskrift: Ålt. Gesellerna: Frederick. Galle. Iacob. Iohan. Råthie: Skaffarena Iohan Bergström Gustaf Asklöf. Lådskrifwaren: Iohan. Hinrick Lvndh 1790. Kärlet saknar stämplrar och som synes är ej det ifrågavarande bagaregesällskapet hemort angiven i inskriften.¹

Den som fig. 4 avbildade kalken äger genom sin inskrift ett särskilt intresse. Å kuppan finnes graverat ett krucifix och på sidorna därom inskriften: S. Hedwig Eleonoræ. Fattighws. Kalck Och. Disk Anno 1750. Disken, paténen, finnes ej nu i kalkens sällskap. Denna är stämplad av Carl Sauer d. ä. i Stockholm år 1749.

De övriga här avbildade föremålen tillhöra alla 1700-talet, utom den som fig. 9 avbildade ljusstaken av typ från 1600-talet. Flera par dylika äro kända, bärande samma stämplrar som denna, tillhörande en Uppsala-tenngjutare med initialerna G. G.

Fig. 7 och 10 visa två föremål av samma tenngjutare, som gjort välkomman fig. 2. De äro prov på den karolinska tidens former, dit man även får räkna sockerbössan fig. 11 och handkannen fig. 13, fastän dessa senare blivit gjutna så sent som år 1759 resp. 1768. Bland föremålen från denna period kan dessutom förtjäna att påpekas ett här icke avbildat stort runt fat, gjort av tenngjutaren Johan Johansson i Stockholm i början av 1700-talet. Bland alla de präktiga tennfaten i den Löwenadlerska samlingen är det det största och för övrigt även i museets samling över huvud. De runda fatens format krymper sedermera allt efter som tiden lider, vadan det är historiskt riktigt, att det största träffas på denna tid.

¹ Rörande identifiering av denna ort gäller detsamma som ovan sid. 92 anförts om välkommorna.

Fig. 9. Ljusstake. 1600-talets mitt. Av mästare G. G., Uppsala. H. 31,9 cm. Nord. M. 132,804, b.

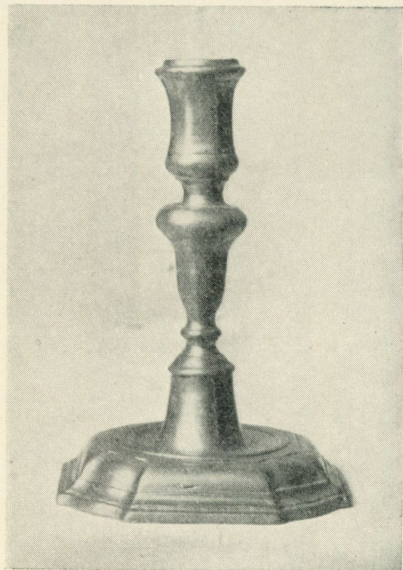

Fig. 10. Ljusstake. Av Melchior Beck, Stockholm, 1738. H. 16 cm. Nord. M. 132,769, b.

Fig. 11. Sockerbössa. Av Petter Svan, Stockholm, 1759(?). H. 16,8 cm. Nord. M. 132,983.

Fig. 12. Sockerbössa. Av Petter Näsman, Gävle, 1763. H. 22,7 cm. Nord. M. 132,984.

Fig. 13. Handkanna. Av Sven Roos, Göteborg, 1768. H. 20,1 cm. Nord. M. 132,951.

Fig. 14. Handkanna. Av I. G. Ryman, Stockholm, 1767. H. 19,6 cm. Nord. M. 132,941, b.

Fig. 15. Kaffekanna. Av Johan Sillström, Västervik. H. 26 cm. Nord M. 132,999.

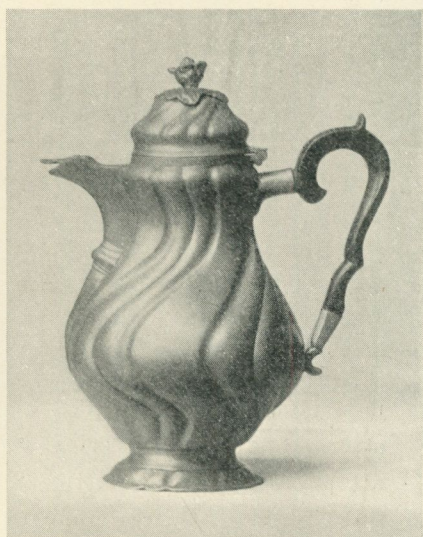

Fig. 16. Kaffekanna. Av Gudmund Östling, Vimmerby, 1766. H. 25,7 cm. Nord. M. 132,994.

Den närmast följande stilen, rokokon, illustreras av de övriga här avbildade föremålen, bland vilka framför allt terrinen fig. 5 bör framhållas som ett synnerligen värdefullt museiföremål. Den tillhör de ståtligaste serviskärl, som tillverkats av tenn hos oss, och är samtidigt högst representativ för sin tids former, och dessutom är garnityret komplett, försett som det är med samtidigt och i samma stockholmsverkstad gjort fat. Rokokohandkannan fig. 14, som i samlingen åtföljes av tillhörande fat, är likaledes ett gott exempel på stockholmsverkstädernas alster från rokokotiden, under det att ett par småländska verkstäder illustreras av kannorna fig. 8, 15 och 16. Den sistnämnda har utgått från den ytterligt produktive mästern Gudmund Östling i Vimmerby, i den Löwenadlerska samlingen företrädd med ett femtiotal föremål. De båda förstnämnda komma från en tenngjutare, som tydligen var försedd med en god uppsättning originella rokokoformar, Johan Sillström i Västervik.

Den första offentliga visningen av det Löwenadlerska tennet i Nordiska Museet skedde under våren 1919, sedan samlingen blivit nummer för nummer studerad. En tillfällig utställning var då i anledning av denna gåva anordnad i museet för att visa en översikt av det svenska tennets formförråd under 1600-, 1700- och 1800-talen.¹ Urvalet för denna utställning var gjort dels ur museets äldre samlingar och några privata samlingar, dels och till övervägande delen ur den Löwenadlerska donationen. Efter utställningens slut utföres nu närmast inrangerandet i de permanenta utställningarna av allt det förnämsta och för museet betydelsefullaste av samlingens föremål, under det att det övriga ingår i den studie-samling, ur vilken forskningen och de specialintresserade ha tillgång att hämta kunskaper utöver dem, som de för den större allmänheten avsedda utställningarna kunna ge. Det närmast förestående tillfälle, då ett större antal av samlingens föremål komma att publiceras, torde bli i den ovan omtalade, till vilken den för det svenska tennet intresserade härmed kan hänvisas.

¹ Jämför: Nordiska Museets tillfälliga utställning n:o XV. Utställning av svenskt tenn, maj—juni 1919, kort vägledning av Sigurd Wallin. Sthlm 1919.